

Scivias – Ken de wegen

O virtus Sapientiae, quae circuiens circuisti.

HILDEGARD VAN BINGEN

Scivias

Ken de wegen

DEEL III

Vertaling en inleiding MIEKE KOCK-RADEMAKERS
Editie Latijnse tekst A. FÜHRKÖTTER en A. CARLEVARIS

Hilversum
Verloren
2017

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm, J.E. Jurriaanse Stichting, Stichting Sormani Fonds, Studiegroep Hildegard van Bingen, België, Abdij Koningsoord, Curatorium-OSB-OCSO-O. Cist. Nederland-Vlaanderen, Missionarissen van Mill Hill, Onze Lieve Vrouwe Abdij, Sint Adelbertusabdij, Sint-Catharinadal en Sint Willibrordsabdij.

Met dank aan Uitgeverij Brepols voor de toestemming tot overname van de kritische editie van de Latijnse tekst van *Liber Scivias* van de hand van A. Führkötter en A. Carlevaris, van de miniaturen en van de Latijnse tekst van de *Ordo Virtutum* van de hand van P. Dronke.

Afbeelding op het omslag: miniatuur bij *Scivias*, III.1.

ISBN 978-90-8704-595-1

© Uitgeverij Brepols: editie van de Latijnse tekst en de miniaturen
© 2017 Mieke Kock-Rademakers & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Inhoud

Woord vooraf	7
I <i>Verbum Dei</i> . ‘Ontsluit de kluis der mysteriën’	11
II <i>Liber Scivias</i> . Het Boek Ken de wegen	13
III <i>Opus Dei</i> . Van neergang tot wederopgang in navolging van Christus	17
1 De thematiek van <i>Scivias</i> III, van <i>theōria</i> naar <i>parousia</i> naar <i>praxis</i> <i>Timor Domini</i> en <i>paupertas spiritus</i>	18
De vleeswording van Christus, teken van Gods barmhartigheid	21
Een innerlijk kruistocht, opgang naar het eeuwig Jeruzalem	22
2 Samenvatting: vanwaar (<i>unde</i>), waarlangs (<i>qua</i>), waarheen (<i>quo</i>)	23
IV <i>Scivias</i> III, van <i>Opus Dei</i> naar <i>Laus Dei</i> . Een rondgang in dertien visioenen	24
1 ‘In het begin was het Woord’ (<i>Scivias</i> III, 1-6)	24
De vreze des Heren (<i>Sc.</i> III, 1)	24
Het heilsgebouw (<i>Sc.</i> III, 2)	25
De toren van Gods raadsbesluit (<i>Sc.</i> III, 3)	26
De zuil van de goddelijkheid van het Woord (<i>Sc.</i> III, 4)	27
De na-ijver Gods (<i>Sc.</i> III, 5)	28
De drievoudige muur (<i>Sc.</i> III, 6)	29
2 ‘En het Woord is vleesgeworden’ (<i>Scivias</i> III, 7-8)	30
De zuil van de Drie-eenheid (<i>Sc.</i> III, 7)	30
De zuil van de menselijkheid van de heilzame Verlosser (<i>Sc.</i> III, 8)	31
3 En Het heeft onder ons gewoond (<i>Scivias</i> III, 9-11)	32
De toren van de kerk (<i>Sc.</i> III, 9)	32
De Mensenzoon (<i>Sc.</i> III, 10)	33
Het einde der tijden (<i>Sc.</i> III, 11)	34
4 De jongste dag, het eeuwig Jeruzalem (<i>Scivias</i> III, 12-13)	35
De dag van de grote openbaring (<i>Sc.</i> III, 12)	35
De nieuwe hemel en de nieuwe aarde (<i>Sc.</i> III, 13)	35

V	De <i>Ordo Virtutum</i>, weerkant van Gods Woord	38
1	De <i>Ordo Virtutum</i> een mysteriespel in woord en beeld	38
2	Opbouw van de <i>Ordo Virtutum</i>	39
3	De <i>Ordo Virtutum</i> en Hildegards visionaire trilogie, met name <i>Liber Scivias</i>	40
VI	<i>Liber Scivias</i> in Hildegards leven: <i>vita contemplativa</i> en <i>vita activa</i>	43
1	<i>Vita contemplativa</i>	43
	Hildegard, als vrouw mystiek onderricht	43
2	Van <i>vita contemplativa</i> naar <i>vita activa</i>	46
3	<i>Vita activa</i>	49
	Hildegard als <i>magistra</i> (profeet en apostel)	49
	Hildegard als kerkgeleerde	52
	Hildegard als componist	53
	Nawoord	60
	<i>Scivias</i> III	
	Latijnse tekst en vertaling	63
	<i>Ordo Virtutum</i>	
	Latijnse tekst en vertaling	677
	Inhoudsopgave van de visioenen <i>Scivias</i> deel III	704
	Beknopte bibliografie	718

Woord vooraf

Liber Scivias, het eerste visioenenboek van Hildegard van Bingen, begonnen in 1141, vertoont als trilogie een monumentale en strikt analogische opbouw, geworteld in een bewust concept.

Scivias I staat in het teken van de zondeval en laat zien hoe de ziel in het Oude Testament, verjaagd uit het paradijs, op haar pelgrimstocht voor zichzelf een woontent bereidt en een voorlopig onderkomen vindt in de synagoge, met de engelenkoren in een ver verschiet (*Sc.* I, 6). *Scivias* II behandelt het Nieuwe Testament. De ziel wordt ontvangen in het moederlichaam van de kerk¹ en, verlost door de menswording van Christus, gaat zij nu over van pelgrimstocht tot kruisvaart, in navolging van Hem (*imitatio Christi*). *Scivias* III toont de opgang van de ziel naar het eeuwige Jeruzalem.

In het eerste deel wordt de ziel op haar tocht geleid door de wet, de besnijdenis en het woord van patriarchen en profeten. In het tweede deel wordt zij 'gevormd' door de sacramenten en het voorbeeld van Christus. Zijn kruisoffer is voor de ziel het wezenlijk moment om aan het mens-zijn een nieuwe betekenis te geven.² Ze is nu voldoende gesterkt om de strijd tegen de bekoringen van het vlees te doorstaan (*Sc.* II, 7). Het derde deel toont de ziel op weg naar haar uiteindelijke bestemming, bijgestaan door de deugden (*virtutes*) als goddelijke strijdkrachten, met wier hulp ze bouwt aan een nieuw Jeruzalem. Zo is ze sterk genoeg om de eindstrijd tegen de duivel te trotseren (*Sc.* III, 11) en toegerust te zijn voor het eindoordeel van de jongste dag.³

Aldus is de ziel in het eerste deel nog 'stof' op haar tocht door de woestijn, gelijk de tocht van het joodse volk, het tweede deel beschrijft haar innerlijke vorming tot lid van de geloofsgemeenschap (*ecclesia*) en in het derde deel voltrekt zich een persoonlijke *Werdegang* tot uiteindelijke voltooiing onder leiding van God.⁴

En dan is dit laatste deel te beschouwen als *summa* van de voorafgaande delen

1 Zie *Sc.* II, 3. Dit 'binnenkomen' wordt in de bijbehorende miniatuur aanschouwelijk getoond: de kerk (*ecclesia*), de bruid van Christus, 'ontvangt' de zielen in de gedaante van zwemmende visjes (*pisces*) in haar buik, waarna ze, herboren, worden gelouterd door het (vrucht)water van het doopsel.

2 Als een omslagpunt (*metabolè*). In deel I is de mens voornamelijk nog 'stof', in deel II wordt hij, dankzij het water, 'gevormd' naar lichaam en geest. In deel III weet hij beide te verenigen en te verzoenen tot een waardig mens-zijn, geschapen naar Gods beeld en gelijkenis. Vgl. de voortgang van het O.T. naar het N.T. naar het 'nu'.

3 Vgl. Prol. Joh. Ev. 'In het begin was het Woord' (Joh. I:1). 'En het Woord is vleesgeworden en het heeft onder ons gewoond' (Joh. I:14).

4 Letterlijk een 'gang door het stof'. Zie ook Arist. t.a.v. worden (*gignesthai*): van stof (*hylè*) naar vorm (*morphè*) naar het bereiken van eigen (intrinsieke) bestemming (*entelecheia*). Zie *Phys.* I, 184 e.v.

zowel qua omvang als diepgang. Telkens wordt de pelgrimstocht van de ziel her-nomen, maar dan in diepere zin. Het scharnier van deze trilogie wordt gevormd door *Scivias* II, 6 waarin de kruisdood van Christus steeds opnieuw tegenwoordig wordt gesteld in de eucharistie.⁵ Ook getalsmatig is er een bewuste samenhang te ontdekken. Deel I bevat zes visioenen, deel II zeven en deel III, als ‘optelsom’ hiervan, in totaal dertien visioenen. En het aantal pagina’s staat onderling in dezelfde verhouding.⁶

Hildegard beëindigde *Liber Scivias* in 1151. Toch is dan dit eerste visioenenboek, over de ‘pelgrimstocht van de ziel’, nog niet voltooid. Het krijgt pas zijn daadwerkelijke bekroning in het zang- en mysteriespel *Ordo Virtutum* (De Rei der Deugden). Dan vindt het woord, voor Hildegard is dat Gods woord, zijn weerklank in hemelse muziek (*musica mundana*). Dan wordt de gang van de ziel in haar streven weer terug te komen bij God, haar kracht vindend in de deugden, dramatisch en vol mystieke zeggingskracht uitgebeeld door Hildegards kloosterzusters. Dit geschiedde op 1 mei 1151, de dag dat ze hun intrede vierden in het zelfgebouwde klooster op de Rupertsberg. Voor hen een ware intocht in ‘een nieuw Jeruzalem’.⁷

De wijze waarop *Liber Scivias* zijn uiteindelijke voltooiing vindt in de *Ordo Virtutum* naar inhoud, vorm en gebeuren heeft mij ertoe gebracht om de vertaling van *Liber Scivias* met de *Ordo Virtutum* af te ronden. Aldus sluit de eerste zin van mijn inleiding bij *Scivias* I volledig aan bij het einde van Hildegards boek over de pelgrimstocht van de ziel en heeft mijn ‘leergang’ zich ongemerkt ontwikkeld als een ringcompositie.⁸

Het moge de lezer duidelijk zijn dat het niet eenvoudig is om zo’n magistraal werk van zo’n rijke geest te doorgronden. Hoe dieper men op de materie ingaat, hoe meer er een samenhang in woord, klank, beeld en betekenis valt te ontdekken tot in de kleinste details. Alles heeft bij Hildegard zijn betekenis, alles is voor haar een afspiegeling, een teken (*signum*) van God.⁹ Daarom beschouw ik deze inlei-

5 Van wezenlijk belang is hierin de transsubstantiatie, het moment waarop brood en wijn worden tot lichaam en bloed van Christus. Voor Hildegard is dit, nauw verbonden met de onbevleete ontvangenis en de maagdelijke geboorte van Maria, het wezensmoment van de incarnatie (de vleeswording van Christus). Zo kunnen we in de eucharistie, met name in de communie, deel krijgen aan Christus’ goddelijkheid (*divinitas*) en menselijkheid (*humanitas*), waarin ook Zijn lijden. In die zin geldt Christus als *causa exempli*. Pas door deelachtig te worden aan Zijn lijden kunnen de gelovigen ledematen worden van Zijn lichaam, bouwstenen zijn van het eeuwig Jeruzalem, en kan men pas werkelijk van ‘Christenen’ spreken (zie *Sc. II*, 6, 18 en *Sc. III*, 9) De transsubstantiatie was t.t.v. Hildegard een belangrijk thema onder de geleerden.

6 Resp. 58, 123 en 173 pp. *Liber Scivias* (1141-1151) is zelf ook weer onderdeel van een trilogie, nl. Hildegards visioenenboeken, haar *opus magnum*. In 1158-1163 vervaardigde zij *Liber Vitae Meritorum* (Het Boek van de Verdiensten des Levens), in 1163-1174 *Liber Divinorum Operum* (Het Boek van de Goddelijke Werken).

7 Ter gelegenheid daarvan componeerde Hildegard het lied ‘*De Sancto Ruperto*’, beginnend met: *O Jerusalem*. Over de precieze datum is nog enige discussie zie hst. V, n. 1.

8 Die eerste zin luidde: ‘In september 1990 klonk op het Festival Oude Muziek te Utrecht de *Ordo Virtutum* (Rei der Deugden) van Hildegard van Bingen.’ De Riesencodex, het handschrift dat nog ten tijde van Hildegard op de Rupertsberg werd vervaardigd, begint met *Liber Scivias* en bevat tevens de tekst en muzieknotatie (in neumen) van de *Ordo Virtutum*. Voor mij een reden temeer om dit zang- en mysteriespel in de vertaling op te nemen.

9 Zo krijgen ook de woorden een steeds diepere betekenis, komt men ‘gaandeweg’ steeds dichterbij de es-

ding eerder als ‘essay’, in letterlijke zin, dan als een volledig overzicht en huldig ik het adagium van Jan van Eyck: *si possim* (als ik can).

Mieke Kock-Rademakers
classicus, filosoof

sentie door ze steeds meer te zien in een ander (waarachtiger) licht, zoals in de grotgelijkenis van Plato (*Politeia*). In de grot ziet men de dingen in afschaduwing, in het licht van het vuur, en opklimmend naar ‘boven’, in het licht van de zon. Tenslotte, daarboven uitstijgend (transcendentiaal), in het licht van de Idee van het Goede, als de dingen zélf. Vgl. Augustinus: *signum* (teken) als afspiegeling van *res*, het werkelijk zijnde. Vgl. ook Sc. I, 3, 1: ‘Dat door het zichtbare en tijdelijke dat, wat onzichtbaar en eeuwig is, wordt geopenbaard’ (*Quod per visibilia et temporalia ea quae invisibilia et aeterna sunt manifestantur*). De ‘voortgang’ van resp. Sc. I, II en III sluit hierbij aan.

I *Verbum Dei* 'Ontsluit de kluis der mysteriën'¹

Hildegard beschrijft in haar 'Getuigenis vooraf' waarmee ze *Scivias* I begint, hoe ze in het jaar 1141, zittend in haar kluisje, een wonderbaarlijk visioen ontving bij een vurig licht, gelijk aan het Pinkstervuur:²

En zie (*Et ecce*), in het drieënveertigste jaar van mijn tijdelijke levensloop, toen ik in een hemels visioen met grote vrees en inwendig bevend van aandacht geheel was verzonken, zag ik een geweldige gloed (*splendorem*), waarin een stem opklonk die tot mij zei:

'O mens, breekbaar, en as van as, en verrotting van verrotting, zeg en schrijf wat gij ziet en hoort (*dic et scribe quae vides et audis*).³ Maar omdat gij bevreesd bent om te spreken en te eenvoudig van geest om het te uiten, en te ongeleerd (*indocta*) om het op te schrijven,⁴ zeg en schrijf dat, niet volgens de taal der mensen, noch volgens de vindingrijkheid van menselijke rede, noch volgens de vereisten van menselijke stijl, maar naar de wijze waarop gij dat ziet en hoort in Gods hemelse wonderbaarlijkheden vanuit den hoge, dat alles zó al nader verklarend verkondigend,⁵ zoals ook een leerling (*auditor*), de woorden van zijn leraar (*praeceptoris sui*) in zich opnemend, die volgens de strekking van diens spreken, wijl die het zelf wil, toont en onderricht, openbaart. Zo dus ook gij, o mens, zeg dat wat gij ziet en hoort; en schrijf dat op, niet volgens uzelf, noch volgens een ander mens, maar volgens de wil van hem die weet, ziet en alles beschikt in de verborgenheden van zijn mysteriën'.

En wederom hoorde ik een stem vanuit de hemel tot mij zeggen:

'Zeg dus deze wonderbaarlijkheden, en schrijf dat, aldus onderwezen (*hoc modo edoc-ta*), op en zeg (*Sc. I, Prot.*)'.

Als God Hildegard aanspreekt in al haar stoffelijkheid betoont Hij zich allereerst als haar Schepper, Heer en Gebieder (*praeceptor*), maar ook als haar Leermeester door haar te wijzen op haar onwetendheid als vrouw (*indocta*). Juist in die hoedanigheid acht Hij haar, vanwege haar vrouw-zijn, in staat om Zijn woord te ont-

1 *Verbum Dei* (Gods woord) bevat voor Hildegard een opdracht: *resera clausuram mysteriorum*. Voor Hildegard gaat echter het 'zien' van God (*visio Dei*) aan Zijn woord (*verbum Dei*) vooraf. Daarom begint *Liber Scivias* eerst met een beschrijving van wat ze ziet (*Et ecce*), evenals het 'roepingsvisioen' van Ezechiël: 'En het geschiedde in het dertigste jaar ... de hemelen werden geopend, en ik zag visioenen van God (*visiones Dei*) ... Het woord van God (*verbum Dei*) kwam tot Ezechiël ... En ik zag, en zie ...' (Ez. I:1-2).

2 Zie Inl. *Scivias* I en II. Om de continuïteit, de samenhang en de voortgang van Gods boodschap aan Hildegard duidelijk te maken, vermeld ik opnieuw de beginpassages *Sc. I* en *II*, maar nu in het licht van *Sc. III*. Voor een uitgebreidere inleiding over Hildegards leven en werken, zie eveneens *Sc. I* en *II*.

3 Vgl. Joh. Apoc. I:11, 'Wat gij ziet, schrijf het op in een boek' (*Quod vides, scribe in libro*).

4 Vgl. Maria, een eenvoudig meisje uit Nazareth, bevreesd zeggend: 'Zie de dienstmaagd des Heren, mij geschiede naar Uw Woord'. Ook Maria betoont hier dus 'vreze des Heren'.

5 *Pro-ferre*, openbaren, bekend maken. Hildegard wordt ook *pro-phetessa Teutonica* genoemd.

vangen en uit te dragen, als Hij opnieuw het woord tot haar richt aan het begin van het eerste visioen in *Scivias* I:

O mens, gij⁶ die broos bent, van het stof der aarde en as van as, roep en zeg over de intrede van het ongeschonden heil, opdat dezen worden onderricht die, het merg der letteren aanschouwend, het niet willen zeggen noch verkondigen, omdat ze lau en afgestompt zijn ten aanzien van het handhaven van Gods gerechtigheid, voor wie dan: ontgrendel de kluis⁷ van de mysteriën (*resera clausuram misteriorum*), welke zij zelf angstig in de verborgen akker, zonder dat het vrucht draagt, verstoppen. Dus: maak u zo wijd (*dilatate*) tot bron van overvloed en vloeï zo uit in mystiek onderricht, dat diegenen door de uitstorting van uw bevoeiing hevig worden geschokt, zij die willen beweren dat gij, vanwege de misstap van Eva, verachtelijk bent. Want gij krijgt de scherppte (*acumen*) van deze ondoorgroendelijke wijsheid niet van de mens, maar gij ontvangt die van de hemelse en vrees inboezemende rechter van boven alwaar, in een zeer helder licht, deze serene helderheid onder de lichtenden krachtig haar licht zal doen schijnen.⁸

Sta dus op (*surge*), roep en zeg wat u door de allerkrachtigste inwerking (*virtus*)⁹ van goddelijke hulp wordt geopenbaard, aangezien hij, die elk schepsel, hem zelf toebehorend, machtig en welwillend beveelt, diegenen die hemzelf vrezen (*ipsum timentes*) en hemzelf in zoete hoogachting in geest van nederigheid dienen, doorstroomt met de heldere klaarheid van hemelse luister en hen, die op de weg van de gerechtigheid (*via iustitiae*) volharden, tot de vreugden van eeuwige schouwing leidt. (Sc. I, 1).

6 *Quae* (vr.), want Hildegard is als vrouw *fragilis*, 'bros', *de pulvere terrae*, 'genomen van het stof der aarde' (Adam) en ook as, genomen van as (Adam), dus a.h.w. stof en as in de 'tweede macht'. Als God haar uitverkiest als Zijn zegsvrouw, wordt ze ontvankelijk (vgl. 'verwijd u'), vruchtbaar, vloeiend en verrijkend, zo heel anders dan sommige kerkgeleerden (m.) die haar Eva's misstap verwijten en Gods woorden 'vruchteloos' verhalen.

7 De 'kluizenaars' houden Gods boodschap voor zich (zoals Hildegard aanvankelijk), opgesloten in 'trotse vooringenomenheid'.

8 *Acumen*, 'het scherp van de snede', vgl. 'het tweesnijdend zwaard'. God openbaart zich nu ook als Rechter, en wanneer hij haar wijst op de weg der rechtschapenheid (*via iustitiae*).

9 *Surge*, vgl. Hooglied II:10, *Surge, propera, amica mea, columba mea, formosa mea, et veni*, 'Sta op, haast u, mijn vriendin, mijn duif, mijn schone gestalte, en kom'. En Hooglied V:5, 'ik ben opgestaan (*surrexi*) om voor mijn geliefde open te doen' (*ut aperirem dilecto meo*). *Virtus*, Gods intrinsiek werkzame kracht (*energeia*).

II *Liber Scivias* Het Boek Ken de Wegen

En Hildegard stond op, kwam inderdaad in beweging en stelde op schrift wat God haar ingaf in woord, klank en beeld, en ze noemde haar boek *Liber Sci-vias*, ‘Het Boek Ken de wegen’. Naar eigen verklaring, omdat ‘het is geopenbaard door de weg van het levende licht en niet vanwege (afkomstig van) een andere leer’.¹

Maar de titel verwijst ook naar Psalm 25: ‘Toon mij, Heer, uw wegen, en onderricht mij uw paden’.² En dan heeft *Scivias*, gelezen als *Sci-vias Domini*, ‘Ken de wegen des Heren’, zowel een contemplatieve als actieve betekenis. Want leest men *Scivias Domini* als ‘wegen ván de Heer’, waarin Gods heilsplan, dan kan men de wijze waarop God tot ons komt, onder meer leren kennen door bestudering van de geschriften van aartsvaders, profeten, apostelen en kerkgeleerden. Maar in de betekenis van ‘wegen tót de Heer’ kan men die wegen enkel leren ervaren door daadwerkelijk op weg te gaan en zich open te stellen voor God en Zijn schepping. In die zin wijst de titel op een methodische, daadwerkelijke, ‘proefondervindelijke’ leergang onder leiding van God.³

Dat er letterlijk sprake is van ‘voortschrijdend inzicht’ kunnen we opmaken uit de manier waarop God opnieuw Hildegard toespreekt aan het begin van *Scivias* II:

O gij, die zijt armzalige aarde (*miseria terra*), uit hoofde van uw vrouw zijn niet onder-
richt (*in nomine femineo indocta*)⁴ in enige lering van leermeesters naar den vleze, te we-

1 *Prolatus est per viam viventis luminis et non de alia doctrina*, zoals ze schrijft in haar brief aan Guibert van Gembloux: *De modo visionis suae* (Ep. CIII R, 1177). In *Sc. I, Prot.* vermeldt ze dat ‘een vurig licht haar hersenen (*cerebrum*), hart (*cor*) en borst (*pectus*) deed ontvlammen’. In de bijbehorende miniatuur worden Hildegards voetenbankje, wastafeltje en de wand van haar kluisje doorstroomd van licht, terwijl vijf vurige tongen neerdalen op haar ogen en oren. De miniatuur van *Sc. I, 1* toont datzelfde levende licht, weerspiegeld in de ogen van ‘vreze des Heren’ (*timor Domini*) en neerdalend in ‘armoede van geest’ (*paupertas spiritus*) door ‘de weg van het hart’ (*iter cordis*). Beiden zijn gereed om op weg te gaan, de voeten op de grond, i.t.t. de geleerden (*doc-ti*), hooggezet in de ijzerkleurige toren (*superbia*), de ogen gesloten voor ‘de weg van het licht’.

2 *Vias tuas, Domine, demonstra mihi, et semitas tuas edoce me* (Ps. 25:4). Zie ook *indocta* (ongeleerd) en tot slot *hoc modo edocta* (op deze wijze onderricht) in *Sc. I, Prot.*

3 Telkens wordt een nieuw inzicht aangegeven met *vide-licet* (‘zie, het staat U vrij’, ‘klaarblijkelijk’) en *sci-licet* (‘weet, het staat U vrij’, ‘namelijk’). Immers een nieuw inzicht begint eerst met zien (*theōria*), daarna met ervaren (van Gods tegenwoordigheid, *parousia*), en eindigt in een (voorlopig) weten, om dan vervolgens daarnaar te handelen (*praksis*). Vgl. de opbouw van *Sc. I, II* en *III*. De titel kan ook verwijzen naar *Sci-vias* als ‘reisgids’, en dan is het een lexicologische graecisme (vgl. *eksēgēsis*).

4 God noemt haar *in nomine femineo indocta*, als vrouw ‘niet onderricht’, althans in werelds opzicht. In geestelijke zin heeft *in-docta* echter een ‘pregnante’ betekenis: ‘uit hoofde van uw vrouw- zijn inwendig onderricht’, vgl. Maria. Tegelijk verwijst *in-docta* naar ‘armoede van geest’ (*paupertas spiritus*). Zie *Sc. I, 1*. De leermeesters beschikken slechts over een puur verstandelijk begripen (*intellegentia*) i.p.v. een innerlijk verstaan (*intellectus*).

ten het lezen van de letteren door middel van het verstand (*intellegentia*) van filosofen, maar louter aangeraakt door mijn licht (*sed tantum tacta lumine meo*), dat u innerlijk raakt (*quod tangit te interius*) met een brandend vuur zoals de gloeiende zon, roep en vertel en schrijf op deze mysteriën van mij, die ge ziet en hoort in een mystiek visioen ... Vanwaar, o gij, kleingeestige (*pusilla animo*), gij die innerlijk bent onderricht (*interius docta*) vanwege een mystieke ademtocht, ook al bent gij vertrappt door de mannelijke vorm vanwege Eva's misstap, zeg toch het vurige werk dat u duidelijk wordt getoond met het allerzekerst aantonend bewijs.' (Sc. II, 1).

In de aanhef 'armzalige aarde' (*misera terra*) laat God opnieuw blijken dat Hij Hildegard juist in haar armzaligheid in staat acht innerlijk te worden bevrucht en als zodanig Zijn boodschap uit te dragen. Bovendien klinkt in *misera* Gods 'barmhartigheid' (*misericordia*) door, het kernthema van *Scivias* II.⁵

Hoe anders is de toon aan het begin van *Scivias* III. God richt zich wederom tot Hildegard, maar nu in een intiem tweegesprek. Hildegard genoot toen al een zekere bekendheid, waarvan ook haar correspondentie met Bernardus van Clairvaux getuigt. Tot hem richtte zij in 1146 haar eerste brief met het verzoek haar nader te onderrichten over de diepere betekenis van de visioenen die zij ontving. Zijn antwoord was kort en bondig, maar toch gaf hij haar daarin te verstaan dat 'Gods genade in haar was' en bovendien: 'waar innerlijke geleerdheid is en zalving, onderrichtend over alles, wat kunnen wij dan onderrichten dan wel vermanen?'⁶ Ook kreeg ze in die periode (1147) kerkelijke goedkeuring, toen Eugenius III tijdens de synode van Trier bij voorlezing van een gedeelte van *Scivias* publiekelijk Hildegards gaven als zieneres erkende.⁷

Toch bleef ze onzeker, tegelijk geeft ze blijk van een diep innerlijk weten. Zo herhaalt ze in het eerste visioen van *Scivias* III de diepere inhoud van *Scivias* II, wanneer ze de werkzame kracht van de Drie-eenheid, met name de verlossing ter sprake brengt, en klinkt er in haar woorden een ware geloofsbelijdenis, een doxologie:

Ik antwoordde vanwege een weten (*scientiam*) van hetzelfde visioen: 'Ik vraag u, mijn Heer, dat gij mij geeft een innerlijk verstaan (*intellectum*), ten einde ik al verhalend dit mystieke verkondigen kan, en dat gij me niet in de steek laat,⁸ maar sterk mij in het ochtendgloren van uw rechtvaardigheid (*aurora tuae iustitiae*),⁹ waarin uw Zoon is geopenbaard, en geef mij de wijze, waarop ik zou kunnen en de hoedanigheid waarin ik zou

5 Al vóór de zondeval was *misericordia* Gods drijfveer, maar bij het verschijnen van de Drie-eenheid in Sc. II wordt zij daadwerkelijk werkzaam (zie Sc. III, 6). In Sc. III, 1 verschijnen als (onomstotelijke) eigenschappen van God, Zijn rechtvaardigheid (*iustitia*), almacht (*potestas*) en wijsheid (*sapientia*). Pas als Zijn barmhartigheid zich toont in Zijn vaderschap (*paternitas*), komt alles in beweging.

6 'Wij wensen u geluk vanwege de genade die in u is' (*gratiae Dei, quae in te est*). En vervolgens: *ubi interior eruditio est et unctio docens de omnibus, quid nos aut docere possumus aut monere?* Zie Ep. I R. (1146-1147).

7 Zie Klaes, *Vita Sanctae Hildegardis*, I, 4.

8 Ps. 70:18.

9 Ps. 50:14b. *Aurora*, waarin *aurum*, 'goud' en *rorare* 'dauwen'. Maria, de morgenstond, is door Gods bevruchtende groene groei-kracht (*viriditas*) 'bedauwd', zoals in Hildegards lied 'Ave generosa' (Zie Inl. *Scivias* I, p. 31 e.v.). Maria is de nieuwe Eva, vervolgens is Hildegard in haar maagdelijkheid een tweede Maria, ontvangend Gods Woord, nederig en beschroomd. Hoezeer ze terugschrikt voor haar machtige taak toont het Latijn in de herhaling van het stokkende *qu-*, vgl. *quomodo*, 'hoe', 'de manier waarop', *qualiter*, 'de hoedanigheid waarin'. Zie ook hst. I, n. 4.